

kötet mindehhez a megérkezés, a hazatérés eseményét társítja: „úgy érkezett meg valójához, aki már gyerekkorában volt.” (*A megérkező*) De ilyenformán e tapasztalat és jelentés újfent nem az időre mint valamilyen keretre települ, nem az elmúláson akar felülkerekedni, hanem az időiségből származik. A „valódi” identitás, a gyermekkortól folyamatosnak érzett énkép nem előzi meg a visszagondoló vándorlást, hanem abból építkezik. E sorokban is úgy igazodik egy múlthoz, hogy teremtőn fedezi fel. És ez az eleven viszony a környező világhoz, mely a múlt és a jelen viszonya, vagyis időiként létezhető, tapasztalható és érthető, ez ad nyelvet a szóláshoz.

Az egyes versekhez illesztett ajánlások tovább erősítik a szövegek dialogikus karakterét: az ismerősöket-barátokat vagy a sokat forgatott szerzőket invokálják. Így pedig az olvasó személyes kötődését, befogadásélményét is mozgósíthatja, saját kontextust teremtve az adott költeményhez. Beléphet egy számára is felnyíló, közös világba, melyhez hozzáadhatja önnön emlékeit, esztétikai tapasztalatait. Hadd kerüljön kiemelésre ezúttal a *Könyvek* című vers, mely Deák Lászlót szólítja meg, a nemrég távozott jelentős költőt, az Orpheusz Kiadó kitűnő vezetőjét, sokunk egykori barátját. Az olvasásról, egy szenvedélyes könyvbarátról és gyűjteményéről beszél a költemény, ugyancsak az emlékezés és a világhoz tartozás ekvivalenciájában, olyan érzékelésmóddal, mely felülírja az elidegenedés modern tapasztalatát. Így születhetnek újjá a mondott beszédformák: a vallomás, az életkép, a legenda, mélyen gyökerezve a költészettörténeti hagyományban, de a mondottak szerint sajátta teremtett nyelvezet révén.

Villányi László e kötete, a korábbiakhoz hasonlóan, magányos úton jár, nem könnyíti meg a besorolásokra hajlamos kritikusok dolgát, noha persze ott munkál benne – a fentebbi műfaji megnyilatkozások keretei között – számos modern törekvés, a tárgyiasságtól az új érzékenységig, új szubjektivitásig. De éppen e jellegzetességével függ össze kétségtelen költői rangja, sőt népszerűsége az irodalom iránt érdeklődő közönség körében. Ez a fokozott érdeklődés napjaink lírai költészetét tekintve viszonylag kevesek osztályrésze lett, s ugyancsak a tradícióba ágyazódva újító poézis megszólító erejét bizonyítja. (*Új Forrás*)

EISEMANN GYÖRGY

A határok átjárhatósága?

NAGY CSILLA: *MEGVONT HATÁROK*

A Ráció Kiadó a 2014-es évben is fontos kötetekkel jelentkezett, e kiadványok egyike a Ráció-Tudomány sorozatának 17. darabja, Nagy Csilla *Megvont határok: Tér, táj, énkoncepció József Attila és Szabó Lőrinc 1930-as évekbeli költészetében* című könyve. A kötet a későmodern poétika „jellemzőnek ítélt tulajdonságainak, jelenségeinek bemutatását” (7.) célozza József Attila és Szabó Lőrinc harmincas évekbeli lírájában. A *Bevezetésből* (7–25.) egyértelműen kiderül, hogy nem összegző jellegű, általános poétikatörténeti áttekintésről van szó, hanem különböző temati-

kus egységek szerint szerveződő poétikai-retorikai stratégiák összevetéséről, azok egyszerre történő vizsgálatáról. Nagy Csilla akkurátus szövegértelmező módszerrel végzi el a különböző „én”-konstrukciók, a táj- és térpoétikai vonatkozások és a testpoétikai eljárások bemutatását, az „én és másik” egymást feltételező és alakító viszonyának, kitüntetett helyzetének előtérbe állításával.

A szerző saját értelmezői pozíciójára vonatkoztathatóan is meghatározó az, hogy „[a] kilencvenes években [...] sor került a (világirodalmi változásokkal párhuzamosan végbement) költészeti paradigmaváltás poétikai aspektusainak leírására és értelmezésére” (8.). A két költői életmű új elméleti kontextus(ok)ba emelésének lenyomatai sokszor műhelymunkák, újonnan megjelenő tanulmánygyűjtemények, monografikus igényű írások, valamint a szövegeket, viszonyokat *Újraolvasó*-konferenciák és kötetek eredménye. Nagy Csilla könyve is ehhez a hagyományhoz kapcsolódik, így jól illeszkedik a későmodern poétikát értelmező kutatások koncepciójába, úgy lép velük dialógusba, hogy a szövegek elemzésén kívül a – „legfontosabb” problémacsoportok kapcsán – az elméleti keretek (pl. terminusok) illeszkedését is felülvizsgálja. A *Bevezetés* éppen arra tesz kísérletet, hogy a magyar költészettörténet „paradigmaváltásaként” is jellemzett időszakhoz, „funkcióváltáshoz” kapcsolódó elméleti szövegek alapvetéseit, pozíció- és hangsúlybeli különbségeit prezentálja. A „paradigmaváltás” éppen az egyik olyan (talán mindmáig) sokat vitatott megjelölés, amellyel kapcsolatban Nagy Csilla a kilencvenes évek (líra)elméleti vitáit jellemző disszenzust mutatja be. A *Megvont határokból* egyértelműen kitűnik, hogy a szerző azért akceptálja a Kulcsár Szabó Ernő és Kabdebó Lóránt által vázolt történeti-elméleti koncepciót (figyelembe véve a Tverdota Gyögy és Németh G. Béla által artikulált ellenvetéseket is), mert az új versnyelv megjelenésének „hatását” kívánja érzékeltetni ezzel. Nem arról van szó tehát, hogy az avantgárd és szecessziós minták mint poétikai-nyelvi „eljárások” érvényüket veszítették volna az új versnyelv megjelenése miatt, hanem sokkal inkább arról, hogy az új versnyelv megjelenése recepcióesztétikai szempontból olyan „perspektívaváltást” implicált, mely a modernségen belül a poétikai-retorikai formák divergenciájának felismeréséhez vezetett. Ahogyan azt a *Megvont határok* elméleti problémákat tárgyaló része is egyértelműen jelzi, Kulcsár Szabó Ernő *A kettévált modernség nyomában* című tanulmánya irányadónak tekinthető a későmodern – vagyis a klasszikus modernségtől elkülönülő és elkülöníthető – „korszak” bemutatásában. Nagy Csilla kötetének elméleti pozícióját azonban az is jellemzi, hogy nem egyszerűen a Kulcsár Szabó Ernő által vázolt módszertan átvételéről, így a poétikai eljárások különbségén alapuló korszakfelosztás alkalmazásáról, valamint (újra)leírásáról van szó. Sokkal inkább arról, hogy Kulcsár Szabó mértékadó tanulmánya Nagy Csilla számára a szövegelemzések előfeltételeként értendő értelmezői keret kialakítását, valamint a különböző poétikai alakzatokkal járó összetett kérdéshorizont „szétszalazását” is segíti. Így a későmodern poétika jegyei közül leginkább az „individuum pozícionáltsága” és egy „új beszédmód” létrejöttének vizsgálata képezi a kötet gerincét – legalábbis szöveginterpretációs szempontból leginkább ez a mérvadó. Nem mellékes, hogy az elemzések elsősorban nem az „én” retorikai-poétikai konstrukciójának értelmezését, hanem azokból kiindulva az ún. táj- és szerelmi költészet kategóriáit kívánják problematizálni (10–11.).

Ettől a ponttól kezdve a kötet címe az elemzési és interpretációs stratégiára tekintettel is jelentéssé válik, hiszen a szubjektum és a „mindenkori másik”, valamint szöveg és nyelv kapcsolata olyan látszólagosan jól körülhatárolt „területeket” hoz létre, melyeknek határai csak egymás kölcsönös feltételezettségével húzhatóak meg. Nagy Csilla kötetének saját érvelési módszerét is ezeknek a korrelatív viszonyoknak a mintájára építi fel, vagyis a poétikai eljárások értelmezésén kívül a tematikus és történeti perspektívára is alkalmazza azokat. Ekképp mutatkozik meg a (késő)romantikus líra és a későmodern poétika közötti átmenet és különbség a tájköltészet és a szerelmi líra vonatkozásában, valamint ezáltal az a folyamat, ahogyan a retorikai-poétikai „én”-konstrukciók „visszaíródnak” a költésztörténet hagyományosnak ítélt alakzataiba, módosítva, megújítva azokat. Ennek a folyamatnak a modellálásához a kötet a későmodern poétikát, tágabb értelemben az irodalmi textusokat érintő hatások hálózatának rövid bemutatását is nyújtja, a korban megjelenő eszközök mediális aspektusait is figyelembe veszi.

A tér és a táj poétikája című fejezet középpontjában a „látvány leképezésének módja, azaz a vizuális érzékelés konvenciói, valamint a képiség verbális megfogalmazása” (26.) áll. Nagy Csilla a festészetben és a művészettörténetben is kulcsfogalomként értett *perspektíva* vizsgálatával (főként Foucault-ra támaszkodva, a terminus episztemológiailag is értett revízióján keresztül) közelít a reprezentáció lehetőségeihez és a nyelvi megjelenítés különböző módjait. A szerzőtől egyébként sem szokatlan (gondoljunk csak előző, *Magánterület* című könyvére) komparatív módszer ebben az esetben nemcsak a szövegek interpretációjában, hanem (kép)elméleti problémák körvonalazásában is termékeny eljárásnak bizonyul. A kötet – Arasse-ra hivatkozva – arra mutat rá, hogy a befogadás szerkezete olyan mértékben módosul, amilyen mértékben a képet szemlélő szubjektum már nem „uralja” a képet, elkülönül a romantikus tájköltészet beszélőjétől, vagyis „az önállóságát veszített szemlélői pozícióba” kerül úgy, hogy egyszerre marad belül és kívül az ábrázolás tárgyán. Nagy Csilla ezt a szemléleti változást a későmodern poétika jellegzetes jegyei közé sorolja, összevetve a századfordulón „egyszerre” végbemenő, a természettudományokban is bekövetkező tér-idő felfogás átalakulásával.

A kötet tanúsága szerint József Attila tájleíró verseiben mutatkozik meg leginkább ez a szemléleti változás, ugyanis a szövegekben az „énpozíció” nem rögzített, statikus, hanem dinamikus tájleírást, „térképezést” feltételez, olyan tér megalkotását, melyben az „én” összetétele, saját „individualitása a tér bejárásából származik” (31.). „A tájversek alapvető tapasztalata a mozgás, amelynek következtében az ábrázolt tárgyak identifikálódnak, és amely révén a tér konfigurálódik, definiálódik” (32.). Ebben az értelemben a különböző technikák révén (a tér bejárásában rögzített pontok elhelyezésével) elért vagy létrehozott látvány maga is másikként tételődik, vagyis ilyen módon a szubjektum konstitúciójának eszközévé válik. Az érvelésből kitűnik, hogy a tájleíró versek struktúrája nem egységes mintázat alapján épül fel, hiszen számos versben a megjelenő táj textúráját valójában az „antropomorf és deantropomorf viszonyok” folytonos kiazmusa hozza létre. A táj és látvány elemeinek részletes elemzéseikhez felhasznált elméleti szövegek között az egyetlen hiányosságot (a kötet megszokott hivatkozási apparátusától kissé eltérő-

en) akkor érezheti az olvasó, mikor szinte csak Whitehead, Arasse és Crary munkásságára hivatkozik a szerző, holott Heidegger, Boehm vagy akár Imdahl térrel, idővel és látással kapcsolatos írásai is relevánsak lehetnének.

A belső végtelenben és az Óda tematikus és retorikai-poétikai szinten történő összehasonlítása alkotja *A test topográfiája* című fejezetet. Természetesen a testpoétika itt is az ábrázolt test, vagyis a látványelemek leírásában oldódik fel, valójában a versek képszerkezése teremti meg a textuális kapcsolatot. A kötet eljárása a test értelmezésének esetében a test-lélek antropológiai-filozófiai kontextusának felidézésével jár együtt, amely nem bizonyulna különösebben érdekesnek a harmincas évek, a testet valamiképp fókuszpozícióba állító lírájának vonatkozásában, ha a „lelki belsőt” nem azonosítaná a szubjektivitás valamilyen formájával. Mindez azért lényeges komponense ennek a fejezetnek, mert így a test határainak és határtalanságának, valamint a test medialitásának kérdéseit a szubjektivitás, egyéni integritás, valamint az identitás átalakulásának kérdéseire viheti át. A test így a mindenkori másikkal való találkozás felületévé válik. Az *Óda* párhuzamba állítása Caspar David Friedrich festményével azért sem érdektelen teljesítmény, mert látás és látatás viszonyát vizuális-kinetikus konstelláció felől gondolja újra, ezen felül a tájköltészet szerelmi lírával való összekapcsolását végzi el. Nagy Csilla pontos elemzésében a Szabó Lőrinc-versben megjelenő képrögzítési technikát, a rézkarc működését az emlékezési folyamatokhoz kapcsolja. A módszer, melyben a salétromsav (működésének megfelelően) egy materiális hordozóba mar, olyan unikális rögzítő eljárásként működik, mely képes arra, hogy a hiány keletkezéséből állítson elő képet. Ez az elemzés a testi és textuális emlékezet relációjában azt a folyamatot mutatja meg, amelyben a test „kerülőúton” ugyan, de mégis hozzáférhetővé válik az „én” számára.

A kötet harmadik, *Az öntükrözés alakzatai* című fejezete a testtapasztalat és az identifikáció interszubjektív feltételeinek összefüggéseit prezentálja. A fejezetet alkotó két szöveg (Szabó Lőrinc *A tükör vallomása* és József Attila *Egy ifjú párra* című verseinek) elemzése talán a kötet legnagyobb értelmezői teljesítményének tekinthető. Az „énkép” és a „képmás” vizsgálata mentén az identitás rögzíthetőségének problémáira való rákérdezés szervezi a szövegeket, melyek értelmezéséhez a szerző a „tükör” jelenségét, szemantikai komplexumát és kultúrtörténetét egyaránt applikálja. A tükör akkor tesz szert jelenlétre, mikor optikai tulajdonsága által minden tükrözött képe egyszerre jelenik meg másikként és a saját Másikkaként, ezzel illuzórikus képet ad egy pillanatnyi integritásról, „önazonosságról”, elleplezve azt, hogy azonossága csupán látszólagos, múló azonosság. A tükör (optikai médiumok mintájára történő) mediális működése azonosítható mindkét versben. Az *Egy ifjú párra* című versben működő ekphrasztikus viszonyok feltárása és bemutatása a kötet legizgalmasabb szövegelemzése. A fotográfiai műveletek mintája alapján értelmezi a képen megjelenő alakok viszonyrendszerét. A vers beszélője olyan pozícióba helyezi magát, melyben önmaga lesz a kép szereplője és megalkotója, a kép anyaga pedig olyan felületként jelenik meg, melyre a képleírás mint vers ráíródik.

Az intimitás határai című fejezet (91–118.) a határok markáns megvonásaként is olvasható, ugyanis a kötetben – annak struktúráját tekintve – ez a rész az eddigi fejezetek (tér, test, tükör mint technika) „összegzéseként” érthető. „Mintha a kötet

logikája a versekben tematizált problémák mintájára kívülről befelé haladna, vagyis mintha tulajdonképpeni objektumok (akár a tér, test és tükör) vezetnének el a szubjektum hasadtságáig (az intimitás határaiig). „A gondolatmenet számára a továbblépést azok a szövegek jelentik, amelyek a lét komplex értelmezését tűzik ki célul, amelyekben az ént közvetlenül érintő, az énhez illeszkedő rendszerek tematizálása mellett az önértelmezés átfogó igénye, az intimitás és a bensőségesség felőli önmegértés kerül előtérbe” (91–92.). Ennek megfelelően ez a szakasz ontológiai kérdésekkel és a nyelvi létmód határaival kapcsolatos dilemmákat és megfontolásokat körvonalazza, elérkezve ezzel a bűn, a szabadság és a vágy kérdéseihez. A kötetre jellemző, világos értelmezői nyelv ennek a résznek az elején néha Freud és Heidegger nyelvében oldódik fel, majd a szöveginterpretáció folyamán sikeresen visszatalál a szerző által felmutatott pontos és érzékeny, az elemzésekben megismert nyelvhez.

A „függelék” (*Appendix. A hagyomány tere*) a kötet záró fejezeteként a későmodern poétika vizsgált jegyeinek, az „én” retorikai-poétikai konstrukcióinak továbbélését vázolja, mutatja be. Lövétei Lázár László és Kukorelly Endre szövegeiben a Szabó Lőrinc- és József Attila-féle poétikai hagyomány beíródását, vagy még inkább újraíródását kísérli meg bemutatni. Az intertextuális kapcsolódási pontok a hagyományozódás kérdéseivel is találkoznak, ám ebben az esetben sokkal kevésbé van szó poétikai alakzatok átvételéről, mint inkább azok „újrahasznosításáról”.

Nagy Csilla *Megvont határok* című könyve olyan teljesítménynek tekinthető, mely jelentékenyen hozzájárul a vizsgált költői életművek értelmezéséhez, különböző elméleti és történeti problémák körvonalazásához. Nem csupán megerősíti a ma már védettnek tűnő „kanonikus” pozíciókat, hanem sokkal inkább új hozzáférési felületeket biztosít Szabó Lőrinc és József Attila életművéhez. (*Ráció*)

PATAKI VIKTOR

Visszajátszás

RAKOVSZKY ZSUZSA: SZILÁNKOK

A könyv fizikai megjelenése, vagyis a borító, a fülszöveg, az ajánlás azok, amelyek először tesznek javaslatot arra, hogyan közelítsünk egy szöveghez. Nincs ez másként a *Szilánkok* esetében sem. A borítón zöld hímzés előtt álló női és férfi árnyalakok láthatók, a hátoldalon pedig egy részlet szerepel a regényből. Az elrejtett sonka és az utolsó üveg baracklekvár epizódja háborús történelmi regényt sugall. Ezt a lehetőséget erősíti meg a fülszöveg is, amely Rakovszky Zsuzsa regényének nagyívű távlatait hangsúlyozza („az apakeresés kudarcairól, a 20. század elejéről, a békeidők zavarairól és az első világháború által felrobbantott tegnapi-világ rejtélyes titkairól”). Természetes, hogy a történelemábrázolás felől közelítjük meg a szöveget, illetve az is, hogy meglepődünk, amikor az első fejezet nem a 20., hanem a 21. század elején kezdődik, napjainkban.